Јоца Бакалов

СРПСКИ НАДГРОБНИЦИ У ТАМИШКОМ БАНАТУ ОД XVIII ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
Др Золтан Чемере

На корици напред
Надгробник из Томашевца из 1723. године

На корици назад
Застава Војводства Србије из 1848–49. године

Издавање ове књиге подржао је
Покрајински секретаријат за културу АП Војводине

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, мај 2026.

Ниједан део ове књиге не може се користити нити репродуковати у било ком облику без писане сагласности издавача. Сва права задржана.

Јоца Бакалов

СРПСКИ НАДГРОБНИЦИ У ТАМИШКОМ БАНАТУ

ОД XVIII ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Ову камену књигу посвећујем мојим прецима,
банатским милитарима из села
Сакула, а у Банату

Садржај

УВОД 9
ШУРЈАН 13
БОКА 15
БАНАТСКА ДУБИЦА (МАРГИТИЦА) 16
ЈАША ТОМИЋ (МОДОШ) 19
НЕУЗИНА 22
ЈАРКОВАЦ 30
БОТОШ 33
ТОМАШЕВАЦ 36
ОРЛОВАТ 48
ФАРКАЖДИН 54
ИДВОР 56
САКУЛЕ 61
ЧЕНТА 64
БАРАНДА 70
ОПОВО 71
СЕФКЕРИН 76
ПЕРЛЕЗ 83
ЕЧКА 86

ПРИЛОЗИ 91

ПРЕПИСАНИ НАТПИСИ ПО МЕСТИМА 103

ШУРЈАН 103
НЕУЗИНА 103
ЈАРКОВАЦ 104
ЈАША ТОМИЋ 105
БОТОШ 106
ТОМАШЕВАЦ 107
ОРЛОВАТ 112
ФАРКАЖДИН 113
ИДВОР 114
САКУЛЕ 116
ЧЕНТА 117
ОПОВО 118
СЕФКЕРИН 119
ПЕРЛЕЗ 119
ОРЛОВАТ 120
БАНАТСКА ДУБИЦА (МАРГИТИЦА) 121

СПОМЕН-СТУБОВИ 123

БАНАТСКА ДУБИЦА (МАРГИТИЦА) 124
НЕУЗИНА 125
БОТОШ 126
ТОМАШЕВАЦ 128
ОРЛОВАТ 130
ИДВОР 132
САКУЛЕ 134
ЧЕНТА 135
СЕФКЕРИН 137

О АУТОРУ 138

Увод

Узнемирен чињеницом да стари надгробни споменици у селима Баната пропадају незаштићени – неумитно и све брже, кренуо сам да их пописујем и на тај начин покушам да их сачувам од заборава.

То ме је охрабрило да своја сазнања објавим, надајући се да ће то једном бити од користи онима који о овоме више и боље знају.

Ограничен материјалним могућностима, одлучио сам да обрадим села Потамишког Баната. Кренуо сам, стога, од државне границе, где Тамиш из Румуније улази у нашу земљу. Идући уз ток Тамиша ка његовом ушћу у Дунав, прикупио сам податке за седамнаест насеља.

Пратећи овај пут, бележио сам српске надгробнике са краја XVII века, целога XVIII и прве половине XIX века, односно до српског народног покрета 1848/49. године.

Надгробнике налазим на просторима данашњих гробаља, у црквеним портама, а поједине у самим насељима.

До данас, остао је веома мали број сачуваних старих надгробника. Разлози за то су вишеструки. Становништво није имало материјалних могућности да својим покојнима постави камени надгробник, пошто је то био велики материјални издатак. Углавном су се постављала дрвена обележја у виду једноставног крста.

Камена обележја су подизале фамилије богатих сељака, трговаца, официра и свештеника. У питању су биле особе вишег социјалног статуса. Ове категорије су и сахрањиване у просторима црквених порти.[1]

То је била устаљена пракса све до *Регуламента* из 1774. и правила која је донео Епархијски синод Српске православне цркве, 1776. године.

Од тада, сахране су морале да се обављају на сеоским гробљима, за све житеље, без разлике, а претходно поступање морало је да се прекине.

Посебно је било забрањено ношење покојника у отвореном ковчегу и његово целивање, како би се спречило ширење болести.

Народ овом одлуком није био задовољан и дошло је до отворене побуне, 1777. године, у Вршцу. Узбуњени народ јуришао је на Владичански двор, вређао владику, оптужујући га да је издао веру и народ.

[1] Јован Ердељановић, *Срби у Банату*. Нови Сад, Матица српска : Прометеј, 1992.

Бунт је угушен, власт је реаговала шаљући једно одељење хусара, а том приликом пале су и људске жртве.[2]

Оригиналну забелешку о овом догађају налазимо у руском издању Библије из XVIII века, на другом предлиску, где се каже:

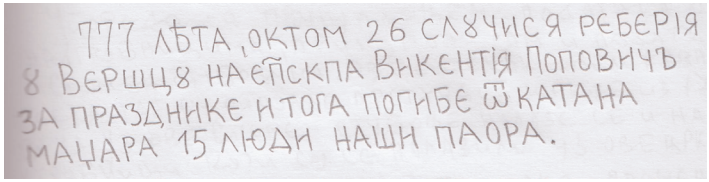

ГОДИНЕ 1777, 26. ОКТОБРА ИЗБИЛА ЈЕ БУНА
У ВРШЦУ ПРОТИВ ЕПИСКОПА ВИКЕНТИЈА
ПОПОВИЋА
ТОКОМ ПРАЗНИКА И ТАДА ЈЕ ПОГИНУЛО ОД
МАЂАРСКИХ ВОЈНИКА 15 НАШИХ ПАОРА

На мали број сачуваних надгробника из тог времена утицало је и гашење фамилија тако да није било никога ко би их одржавао.

Приликом гашења старих гробаља, мештани би ископали јаме од једног метра дубине, тек толико да их не дохвати плуг при орању, и у њих одлагали споменике. У књизи *Срби у Банату* Ј. Ердељановића описује се овај поступак у селима Пардању и Добрици.[3]

До овога је долазило услед нерешених односа и питања одговорности и старања о старим гробљима. Политичке општине не баве се бригом о гробљима, а црквене општине неће или не могу то да чине, зато што гробља катастарски припадају политичким општинама. Услед тога, многа стара гробља су пропала, а надгробници са њих развучени и уништени.[4]

Долазимо до питања одакле су потицале сировине за израду надгробника и где су се израђивали. Камен је на овим просторима било тешко прибавити и не знамо да ли су постојале радионице и мајстори за израду надгробника. Код чувеног турског путописца Евлије Челебије налазимо симпатичну опаску: „У ствари у овом равном Банату, у којем се не може наћи ни толико камена колико је зрно боба...”

Одакле се набављао камен за израду надгробника?

Покушавајући да дођемо до одговора на ово питање, прве податке проналазимо у поменутој књизи *Срби у Банату* Јована Ердељановића. На неколико места аутор даје штуре податке, углавном о каменоломима на вршачком горју и селима концентрисаним на том терену.[5]

На ово упућују називи локација у селу Калуђерову, под називом „окна”, где се вади камен за крстове.[6]

---

2 Феликс, Милекер, *Банатске историје*. Вршац: Градски музеј – Угао – Triton public, 2003.

3 Петар, Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књ. бр. 1. Нови Сад: Матица српска – Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, 1993–2001, 510.

4 Ј. Ердељановић, *нав. дело*, 72.

5 Исто, 140.

6 Исто, 128.

Надаље, у селу Месићу постоји топоним „каменарница" – дакле, место где се обрађивао камен.

У селу Кусићу, пише Ердељановић, „има велики број старих споменика са натписом дубоко уривених у земљу… од овдашњег камена".

Код истог аутора налазимо и податак да су споменике израђивали сувачари.

Ко су били сувачари? То су били људи који раде у млиновима – сувачама. Млинови су били покретани уз коришћење коња, који су ишли у круг. Када би се ово камење истрошило – то јест када би се изравнале површине које се тару а између ових зрно мрвило, тада су сувачари гвозденим алаткама поново „назубљивали" таруће површине. То своје умеће користили су и при клесању надгробника.[7]

У почетку, на овим споменицима није било натписа нити урезаног крста. Ова појава забележена је у Чоки: „Било је веле камених крстова без натписа. Мисле да је то било старо сеоско гробље, прво. Камење је развучено, а земља је раскопана и над гробљем је нови део села."[8]

У Банатској Суботици кажу: „То гробље није било велико и на њему је било нешто сасвим простог камења без крстова."[9]

Надгробници су могли да се купе и на вашарима. Етнолози кажу да су током читавог XIX века куповани на сеоским вашарима.

Почетком XVIII века, надгробници се израђују ручно, клесањем, а тек половином истог века јављају се надгробници од ружичастог кречњака, обрађени машинским путем.

Натписи се изводе црквенословенском азбуком. На старијим надгробницима јављају се поједини неуредни и полуписмени натписи, што можда сведочи да онај ко је натпис урезивао није био довољно описмењен већ је слова преносио са неког предлошка.

Касније ова појава нестаје и натписи су урезивани исправним језиком.

Година се пише арапским бројкама а на старијим примерцима то се изводило словним знацима црквенословенске азбуке.

Из натписа сазнајемо разне детаље о људима којима је надгробник подигнут: време подизања споменика, године живота, а из та два података и годину рођења. Сазнајемо име и презиме, некада је уклесано име, сродство, разлог смрти – понекад и занимање.

Добијамо податке о епидемијама заразних болести, на пример куге или колере.

Пописујемо надгробнике постављене људима који су се бавили политиком, на пример сеоским кнежевима, оборкнежевима, свештеницима – па и председницима сеоског пододбора из догађаја 1848/49. године, односно српског народног покрета – оних који су били значајни за локалну историју српског народа.

Бележимо и становништво које је у Банату живело у времену турске доминације.

Наилазимо и на надгробнике без уклесаног натписа, који вероватно нису подигнути зато да би се истакла личност покојника већ да би се та

[7] Исто, 275.
[8] Исто, 405.
[9] Исто, 38.

особа представила као припадник православне хришћанске вере, без таште потребе за истицањем осталих појединости.

Најстарији примери надгробника – мада се то не може документовати урезаном годином – јесу они с краја XVII века, које смо открили на сеоским гробљима у Неузини и Сефкерину.

Упоређивањем и посматрањем надгробника откривених у једној београдској некрополи из XVII века, налазимо идентичне облике као и у овим банатским селима.[10]

Надгробници са нашег терена показују солидан занатски рад, без посебних уметничких и креативних претензија. Облик, величина и, можда, орнаментика, прилагођени су жељама поручиоца, локалним обичајима, и условима у којима су настајали. Зато бележимо сличне, па и истоветне форме на целом испитиваном простору.

Ова појава је присутна нарочито у првим годинама XVIII века. Касније се јављају и нешто богатије представе.

По типовима које срећемо, надгробнике можемо поделити на:

– положене плоче,
– плоче уграђене у зидове цркава,
– крстасте форме,
– стубасте форме,
– форме у облику стубастог стећка,
– а од половине XVIII века срцолике форме.

На сваком од надгробника, без обзира на форму, у горњој зони налази се представа часног крста и крсна слова – криптограм. Представа часног крста растерује зло а криптограм је симбол победе над смрћу.

Од тренутка када смо започели да прикупљамо податке о надгробницима, па до данас, неки пописани примерци су нестали са локација.

Поновним одласком на иста места, како бисмо све проверили и начинили квалитетније фотографије, могли смо да посведочимо да се неким надгробницима више не може ући у траг.

[10] Marko Popović, Tragovi jedne beogradske nekropole 17. veka. *Nasleđe = Heritage*, br. 6 (2005): 213–226.

ШУРЈАН

Надгробник, делимично утонуо у тло. Натписа нема, осим на врху горњег крака, где се виде два слова: ХС. Налази се на сеоском гробљу.

Натпис је на овом надгробнику крстасте форме оштећен и нечитљив, тако да не знамо ко лежи испод њега. Налази се на сеоском гробљу.

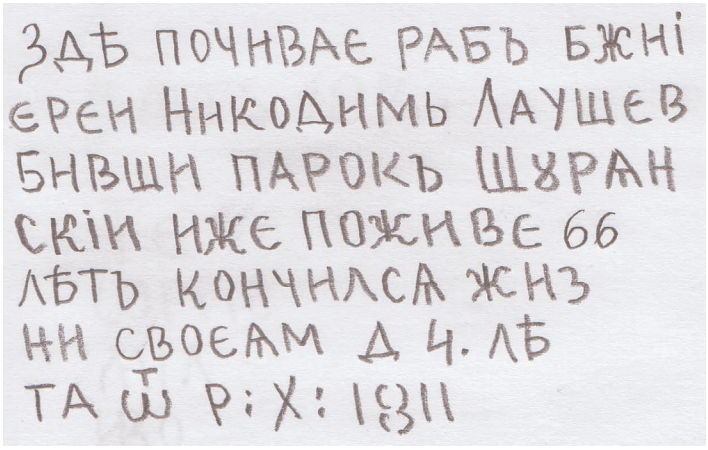

ОВДЕ СПАВА СЛУГА БОЖЈИ
ЈЕРЕЈ НИКОДИМ ЛАУШЕВ
БИВШИ ПАРОХ ШУРЈАНСКИ
КОЈИ ПОЖИВЕ 66 ЛЕТА
ЗАВРШИ ЖИВОТ СВОЈ (Д)АНА
4. ЛЕТА ОД (Р)ОЂЕЊА:
(Х)РИСТОВА: 1811

Надгробник је оштећен и лежи на тлу црквене порте. Вероватно је и дислоциран са првобитног места, али је можда био постављен негде у близини. Налази се у јужном делу црквене порте, зарастао у коров. Овај надгробник показује колико је у народу била јака традиција да се сахрањивање обавља на простору око саме цркве, иако је *Регуламентом* из 1777. године то било строго забрањено. Када су у питању били уважени појединци и свештеници, овај обичај је био жив све до средине XIX века.

БОКА

Надгробник антропоморфно-крстасте форме, масивно исклесан; на њему је урезан једноставан крст и иницијали: М. О.

Налази се на углу улица Иве Лоле Рибара бр. 8 и Светозара Марковића. Власник куће испред које надгробник стоји каже да је првобитно био у њиховој башти али је одавно премештен на садашње место.

У башти су налазили још надгробника – што потврђује да се ту налазило старо гробље српског дела села, пошто је у Боки живело и хрватско и мађарско становништво.

У селу Јабука, код Панчева, такође у слободном простору, налази се идентичан споменик. Такође је антропоморфне форме и величине, и израђен је од исте врсте камена.

У вези са овим спомеником постоји предање да су га подигли избеглице, Срби и мањи број Немаца, по повратку у село. Становници су избегли како би се заштитили од ратних операција у Аустро-турском рату 1788. године. Посматрањем површине споменика под одређеним углом и светлом, уочавају се црквенословенска слова и веома оштећен текст.

Наше је мишљење, поткрепљено упоредним посматрањем ова два споменика невероватне сличности, да је споменик из Јабуке такође гробни белег који је израдило старо српско становништво овог села.

БАНАТСКА ДУБИЦА (МАРГИТИЦА)

Надгробник је без натписа и налази се на простору сеоског гробља.

Надгробник је оштећен, оборен на тло, а налази се на сеоском гробљу.

МЕСЕЦА МАРТА
ДНЄ 2. 1855 ЛѢТА
ПРЕСТАВИСЄ РАБЪ
БОЖІИ ВАСИЛИ РѺЖ
1840 И РАБ БЖІИ
АРСЄНІЄ РѺЖ 1846
ПРЄСТ. МЦА СЄП
ТЕМ ДНЄ 12 1871 ЛѢ
ТА СИНОВИ IѠANA
И САРЄ ЧОБАNINЪ

МЕСЕЦА МАРТА ДАНА ДРУГОГ
1855 ГОДИНЕ УМРЕ СЛУГА
БОЖЈИ ВАСИЛИЈЕ РОЂ 1840 И
СЛУГА БОЖЈИ АРСЕНИЈЕ РОЂ
1846 УМРЕ МЕСЕЦА СЕПТЕМ
ДАНА 12 1871 ГОДИНЕ
СИНОВИ ЈОВАНА И САРЕ
ЧОБАНИН

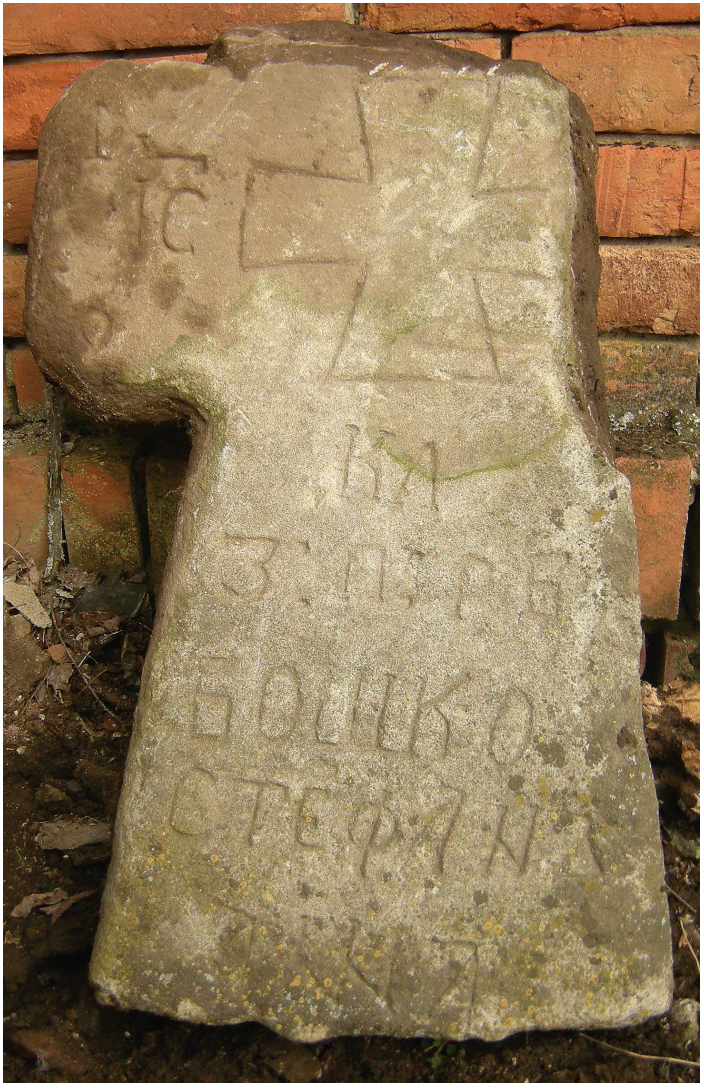

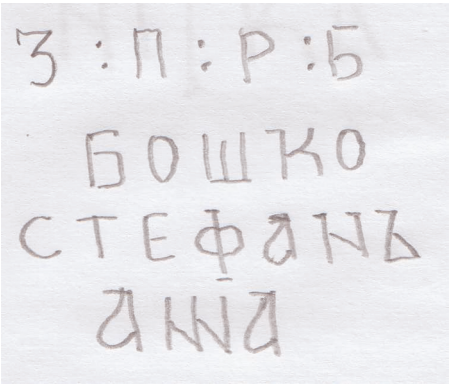

О(ВДЕ) С(ПАВАЈУ) С(ЛУГЕ) Б(ОЖЈЕ)
БОШКО
СТЕФАН
АННА

Надгробник се налази са јужне стране спомен-стуба, оборен на тло и оштећен. Оба ова споменика су у црквеној порти, на источној страни, иза полукружног олтарног простора, уза зид који окружује порту. Надгробник је крстасте форме, а услед оштећења не разазнаје се тачна година постављања. Очуване су само цифре 1 и 0:

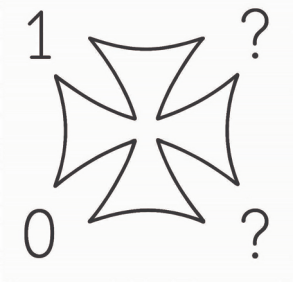

ЈАША ТОМИЋ (МОДОШ)

Са десне стране врата звонаре, у јужни зид цркве уграђене су две надгробне плоче.

Лева плоча:

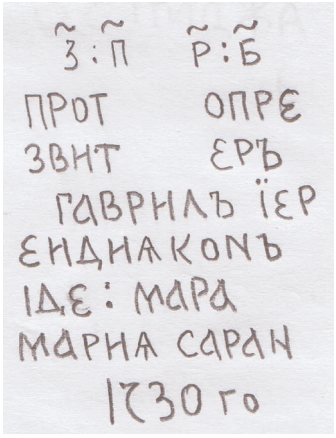

ОВДЕ СПАВА СЛУГА БОЖЈИ
ПРОТОПРЕЗВИТЕР ГАВРИЛ
ЈЕРОЂАКОН СТЕФАН И ДЕЦ:
МАРА
МАРИЈА САРА 1730 ГОДИНЕ

Десна плоча:

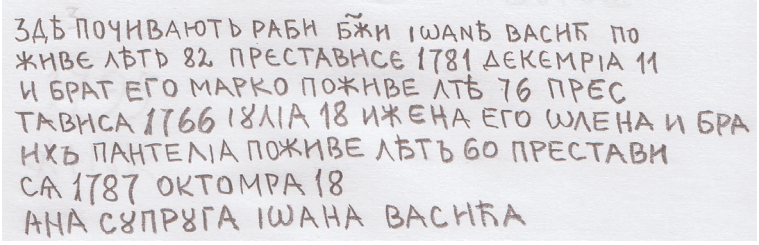

ОВДЕ СПАВАЈУ СЛУГЕ БОЖЈЕ
ЈОВАН
ВАСИЋ ПОЖИВЕ ГОДИНА 82
УМРЕ 1781
ДЕЦЕМБРА 11 И БРАТ ЊЕГОВ
МАРКО
ПОЖИВЕ ГОДИНА 76 УМРЕ 1766
ЈУЛА 18
И ЖЕНА ЊЕГОВА ЈЕЛЕНА И БРАТ
ЊИХОВ ПАНТЕЛИЈА ПОЖИВЕ
ГОДИНА
60 УМРЕ 1787 ОКТОБРА 18
АНА СУПРУГА ЈОВАНА ВАСИЋА

Надгробник се налази у ниши, одвојен од зида храма са северне стране.

ЗДЕ ПОЧ.Р.Б.ХА
ІѠАННЪ МАОИЛОВИЧ ПОЖ
ЛѢ 64 ПР 1787 Д 25
ВКУПѢ ИСИНЪ ЄГѠ
ГЄѠРГІЄ ПОЖ
ЛѢ 15 ПР 1787
ІѲЛІА 7

ОВДЕ СПАВА СЛУГА БОЖЈИ
ХАЏИ ЈОВАН МАОИЛОВИЧ
ПОЖИВЕ ГОДИНА 64 УМРЕ 1787
ДАНА 25 ЗАЈЕДНО И СИН
ЊЕГОВ ГЕОРГИЈЕ ПОЖИВЕ
ГОДИНА 15 УМРЕ 1787 ЈУЛА 7